

САРАДНИЦИ „КЊИЖЕВНИХ НОВИНА“ О ЈУГОСЛОВЕНСТВУ 1982. ГОДИНЕ. ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ

Апстракт: Рад представља прилог истраживању сложености идеологије југословенства у социјалистичкој Југославији, нарочито у њеној последњој деценији постојања. Изнећемо неке од дотадашњих кључних ставова државног врха и његових лидера о владајућој идеологији, најчешће кроз призму националног и културног аспекта као два најбитнија дела. Централни део рада представљају чланци интелектуалаца који су редовно добијали простор за своје текстове у *Књижевним новинама*, једном од најзапаженијих часописа стваралачке интелигенције у Југославији. У овом случају одзив интелектуалаца био је резултат анкете, упућене од редакције часописа, под насловом: „Културни смисао југословенства данас“.

Кључне речи: Југославија, заједништво, социјализам, нација, култура.

Проблеми у југословенској држави између два светска рата,¹ као и последице Другог светског рата на њеном простору умногоме су утицали на схватање југословенства у тој држави после 1945. године, било да је у питању државна идеологија, национална идеја или културни аспект. Врх Комунистичке партије Југославије и Јосип Броз Тито посматрали су Краљевину Југославију, која је директно подржавала интеграцију југословенске државе, нације и културе, као „тамницу народа“, са унитаристичким и хегемонистичко-централистичким тенденцијама, не ретко и уз придев „великосрпски“. Ипак, обнову југословенске државе, тада републике, посматрали су као нужност за све народе и народности те државе, који ће је, под паролом „братства и јединства“, у заједништву одржавати. Према њиховом виђењу, главну снагу одржавања заједништва у тој држави представљала је идеологија социјализма међу тим народима и народностима, коју

---

¹ J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između hrvatskog i srpskog nacionalizma*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin 2000, 406; 543.

су у почетку посматрали као наднационални елемент, а према којој би нације и држава требале одумрети. Ипак, држава је од тренутка настанка била централистички уређена федерација са јаком савезном владом.² Неретко се у историографији, али и међу савременицима за ово време и његове карактеристике везује термин *партизанског југословенства*. Готово целокупан привредни живот и најважнија предузећа били су под компетенцијом савезне владе.³ Унутар те државе пет народа (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци) добили су право на етнички епитет приликом именовања република, односно федералних јединица, којих је укупно било шест. Непуну деценију доцније, Уставним законом Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) из 1953. године, укинута је Веће народа, један од два дома скупштине, у коме су били заступљени интереси република и покрајина, док је из текста изостављено и „право народа на самоопредељење до отцепљења“, које је Уставом ФНРЈ из 1946. године предвиђено чланом 1. Носилац суверенитета по новом уставу постао је радни народ, тј. радничка класа Југославије.⁴ У то време и Јосип Броз је, у разговору са новинарима, на следећи начин антиципирао будућност: „Ја бих хтио доживјети да Југославија буде до максимума стопљена у једну чврсту заједницу у којој ће бити једна, југословенска нација, у којој ће од пет народа постати једна нација...“.⁵

Ипак, већ у периоду 1949–1951. кључне гране привреде предате су у надлежност република, а временом је све чешће долазило до погоршања односа савезних и републичких власти. У историографији се обично сматра да је до прве поделе у државном врху дошло на тајној седници Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ИК ЦК СКЈ) 1958. године, приликом чега је било речи о проблемима приликом расподеле средстава савезне владе и република. Са једне стране, одређени чланови критиковали су савезни централизам, док је, са друге, критикован сепаратизам и шовинизам, мада на наведеној седници није дошло до неке одлуке о промени функционисања система. Пар година касније слична полемика пренела се и у интелектуалне кругове, од којих

---

² D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999, 230.

³ Љ. Тадић, „Балканизација партизанског југословенства“, у: *Криза и великосрпски хегемонизам*, Завод за уџбенике: Службени гласник, Београд, 2008, 16–18; Љ. Димић, *Историја српске државности*, књ. III, *Србија у Југославији*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад 2001, 339, 353. К. Nikolić, „Mit o komunističkom jugoslovenstvu“, *Istorija 20. veka*, 1 (2011), 26.

⁴ D. Bogetić, „Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945–1989“, *Istorija 20. veka*, 1-2 (1999), 43.

⁵ Димић, *Историја српске државности III*, 363.

је најзапаженија била између Добрице Ћосића и Душана Пирјевца Ахаца, 1961. године.⁶ Добрица Ћосић веровао је да ће та тема бити актуелна „докле год постоје републике“, а упутио је критике на рачун национализма свих народа Југославије, сматрајући да ће до интеграције доћи „тако што ће прво изгубити своју индивидуалност неке мање јединице и мањи организми“. Ова запажања изнео је у тексту под насловом *Савремени несавремени национализам*. Он је за то, на одређени начин, имао подршку Јосипа Броза, док је Душан Пирјевец, уз подршку Едварда Кардеља, том питању прилазио са становишта да је стварна интеграција могућа једино ако сви организми „доживе потврду самих себе“.⁷ Проблеми нису нестали, јер већ 1962. године, поново на седници ИК ЦК СКЈ, долази до још запаженије расправе, о истим проблемима и уз оштрију реторику. Тада је и Јосип Броз говорио о могућности распада земље због нејединства и појаве националистичких и шовинистичких кругова, који теже сепаратизму, али је, истовремено, критиковао и оне тежње које су према њему желеле што већи утицај централне власти. Крајем исте године, ипак, изјављује да полазна тачка треба бити децентрализација и да се држава неће враћати на старе позиције централизма.⁸ На осмом Конгресу Савеза комуниста Југославије (СКЈ), 1964. године, Едвард Кардељ констатовао је да „противречности у међунационалним односима произилазе из погрешних схватања о улози културе и образовања у процесу зближавања народа и народности, схватања која негирају постојање националних особености у културном стваралаштву сваког народа“, док „национална економска самосталност није ни етатистичко административна категорија, ни аутархија, нити право на националистички егоизам, већ специфични вид самоуправљања радних људи“. Јосип Броз подржао је тада такву концепцију, тиме што је истакао да национално питање треба решити „на принципу равноправности свих народа, на добровољном удруживању, са правом отцепљења“. Конгресна резолуција одбацила је мишљења да треба стварати јединствену југословенску нацију, оценивши их као израз бирократског централизма и унитаризма, али захтевано је истовремено да се одлучно сузбију и спутавања међунационалних интеграционих процеса и покушаји затварања у „своје“ републичке границе. Након тог конгреса постала је и

---

⁶ S. Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, „Filip Višnjić“, Beograd 1989, 100.

⁷ L. Perović, *Dominantna i neželjena elita: beleške o političkoj i intelektualnoj eliti u Srbiji: (XX-XXI vek)*, Dan graf, Beograd 2015, 75.

⁸ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 400.

пракса да се прво сазивају републички конгреси унутар СКЈ, па тек потом свепартијски конгрес.⁹

У наредној деценији све чешће и запаженије јављали су се проблеми поводом међунационалних односа у Југославији, а били су повезани и са тежњом република ка економском суверенитету и смањеном утицају федерације. Смена Александра Ранковића 1966. године, потпредседника државе и члана ИК ЦК СКЈ, због афере прислушкивања, представљала је и обрачун са остацима „етатистичке и унитаристичке струје“ у југословенској држави.¹⁰ Веома запажено прошло је и иступање Добрице Ћосића од 30. маја 1968. Године, на седници Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СКС), који је, између осталог, истакао да се не види „у одговарајућим размерама шовинистичко расположење и националистичка психоза у шиптарској народности; неоправдано се потцењују иредентистичка и сепаратистичка расположења и тежње у извесним слојевима шиптарске националности. Тиме се не само изневерава политичка истина, него се и испољава једна у бити проблематична широкогрудост представника тзв. веће нације, чиме се морално сиромашу равноправност шиптарског народа, равноправност у одговорности за прогрес и судбину Републике Србије и Југославије, одговорност за сарадњу и заједнички живот“, уз сугестије и на „забрињавајуће антисрпско расположење, које се широко, у најразличитијим облицима, испољава у извесним срединама, нарочито у Хрватској и Словенији“.¹¹ Добрица Ћосић је потом, незадовољан ставовима о националном питању, иступио из СКЈ.¹² У Социјалистичкој Републици Хрватској запажено је прошао и случај Милоша Жанка, који је искључен из Централног комитета Савеза комуниста Хрватске (ЦК СКХ) због „унитаризма и политике супротне ЦК СКХ“. Протести и сукоби на Косову и Метохији, посебно 1968. године, *Цестна афера* у Словенији,¹³

---

⁹ J. Pleterski, D. Kecić, M. Vasić, P. Damjanović, F. Trgo, P. Morača, B. Petranović, D. Bilandžić, S. Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985, 434.

¹⁰ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974-1990)*, Prometej, Zagreb 2003, 132; Димић, *Историја српске државности III*, 190;405.

¹¹ Perović, *Нав. дело*, 91.

¹² Д. Ћосић, *Пишчеви записи (1969-1980)*, приредила Ана Ћосић-Вукић, „Филип Вишњић“, Београд 2001, 22.

¹³ Назив за спор поводом одлуке Савезног извршног већа (СИВ), на челу са Митјом Рибичићем, да из предлога међународних кредита испусти два дела аутопута у Словенији. Извршни одбор СР Словеније, на челу са Станетом Кавчичем, успротивио се овој одлуци 31. јула 1969. године. Активност је имала снажну подршку у словеначкој јавности. Рибичичу је словеначка влада послала

обрачун са МАСПОК-ом и партијским руководством у СР Хрватској 1971. године,¹⁴ полемике везане за српскохрватски језик, непуну деценију након израде правописа, свакако су потврда све више системских криза узрокованих, у мањој или већој мери, променом тумачења идеологије и националним питањем.¹⁵ Уставне реформе спроведене од 1967. до 1974. године, политичке, привредне и административне, потврђене Уставом СФРЈ из 1974. године, узроковале су, макар у функционисању свих савезних институција, престанак доста интеграционих процеса у држави. Наведене кризе и промене, чији је резултат слабљење савезних власти у Југославији и пренос њихових овлашћења на републичке и покрајинске, од стране владајуће политичке елите најчешће су тумачене као одумирање државе и децентрализација. Она је сматрала да ће управо наведено довести до зближавања народа Југославије, а етатизам се посматрао као узрок криза и спречавања њиховог развоја.¹⁶ Главни идеолог свих наведених промена био је Едвард Кардељ, који је још 1957. године сматрао да „Југославија представља само историјски привремену творевину“ и како ће, са „развојем светских интеграционих процеса и превазилажењем империјалистичке епохе, њени народи поћи у нове асоцијације и интеграције по цивилизацијским и духовним афинитетима и она ће неминовно бити прекомпонована као држава.“¹⁷ Врх ЦК СКС прихватио је устав из 1974. године, али већ наредне године Петар Стамболић, Драгослав Марковић и Иван Стамболић упутили су жалбу Едварду Кардељу, истакавши да је СР Србија у институционалној кризи због својих покрајина. Проблем институција је, по правилу, био повезан и са националним питањем, што показује чињеница да су косовски политичари оптуживали српске за „национализам и унитаризам“, док су било какви њихови протести, захтеви или промене били мотивисани и уобличени уједно са

оштро писмо, у којем је тражила да преиспитају своје захтеве и најавила расправу о овој теми у скупштини Словеније. У четрдесет општина заинтересованих за изградњу аутопута забележени су протести. Постављена су и питања о улози Словеније у федерацији. (D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 571).

¹⁴ Скраћеница за Масовни покрет - назив за политички покрет који је почетком 1970-их имао за циљ већу аутономију СР Хрватске у тадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). Покрет је од 1970. уживао подршку Савеза комуниста (СК) Хрватске, на челу са Савком Дапчевић-Кучар, али је угушен крајем 1971. након 21. седнице Председништва СКЈ у Карађорђевићу, (Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 571.)

¹⁵ Више о томе у С. Селинић, *Србија и језички спор у Југославији 1967*, Институт за новију историју Србије, Београд 2017.

¹⁶ Jović, *Нав. дело*, 180.

¹⁷ E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Kultura, Beograd 1958*, 138.

националним питањем. До даљих промена тада није дошло.¹⁸ Поводом већ наведеног развоја ставова о југословенству не треба изгубити из вида и како се становништво изјашњавало на пописима, што је, чини се, једина чињеница која може нешто говорити о општем стању у друштву. У свим пописима постављено је питање о националној припадности кроз рубрику „народност“, а ни на једном попису није постојала опција изјаснити се као Југословен у смислу народности. На првом попису, 1948. године, ниједна опција није садржала одредницу Југословен, док је на попису 1953. године могуће било изјаснити се само као „Југословен – неопредељен“, а 1961. „Југословен – национално неопредељен“, када их је било 316 125. На попису 1971. године, и то након готово двогодишње расправе државних врхова да ли ће уопште постојати таква опција, уз присутан зазор од исте, од 20 622 973 људи „они који се нису национално изјаснили – Југословен“ бројали су 273 077 пописаних, што је око 1,3% становништва.¹⁹

Након смрти Јосипа Броза државни врх тежио је да готово у потпуности одржи тренутно стање у Југославији, уз паролау: „И после Тита Тито“. Медији су посебно наглашавали одржавање „Титовог курса“. Ипак, више није било једног човека као неоспорног ауторитета.²⁰ На попису становника 1981. године у СФРЈ забележен је рекордни број становника који су се изјаснили као Југословени - 1 219 045, односно 5,4% од укупног броја, што је око четири пута више у односу на било који дотадашњи попис у социјалистичкој Југославији.²¹

Почетком 1982. године Едуард Иле, директор Завода за проучавање културног развоја СР Србије, упутио је чланак *Књижевним новинама*, приликом чега је оценио како „потпуну анализу заједништва ми још увек немамо“, па су, према томе, „могућа различита тумачења достигнутог нивоа заједништва и различите оцене његовог обима и садржаја“, али да, „без обзира на непостојање детаљне анализе са свим подацима, у многим областима уметности и културе видљива је стагнација заједничких активности у Републици“ и да се „овакве

---

¹⁸ Jović, *Нав. дело*, 258.

¹⁹ С. Селинић, „Национално питање у попису становништва Југославије 1971“, *Токови историје* 1 (2016), 65, 91.

²⁰ М. Совиљ, „Југословенска штампа о смрти и сахрани Јосипа Броза Тита“ *Токови историје*, 1 (2010), 147–149; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 696–700.

²¹ D. Grupković, *Statistički godišnjak Jugoslavije (1985)*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1985, 449.

тенденције испољавају на нивоу целе Југославије“. Сматрао је да „наша парола о братству и јединству, коју с правом свакодневно истичемо, постаје празна фраза ако је не обогаћујемо различитим садржајима и облицима заједништва“, као и да: „многе политичке оцене и атмосфера стварана у покрајинама о потреби сталне борбе за аутономију, о угрожености њиховог уставног положаја у СР Србији, о борби за једнак положај са републикама негативно су утицали на развој заједништва у култури“. Напокон, и то да се „чак може говорити и о директном утицају неких политичких и државних чинилаца на смањење обима и садржаја заједничког деловања у култури“. Истакао је даље да „затварање у култури било које друштвено-политичке заједнице представља знак слабости“, док је „спремност на сарадњу – знак снаге, коју не могу лако да угрозе и измене никакве снаге са стране.“²² Васо Милинчевић, професор Филолошког факултета у Београду, истакао је у истом броју да, „када је реч о књижевности, тако административно схваћено заједништво дошло је до изражаја у подели југословенске књижевности по територијално-политичком принципу, у складу са данашњом поделом на републике и покрајине“. Он је сматрао да: „националне литературе, па према томе и српска, историјска су реалност“, али је додао и да „сарадње може и треба да буде далеко више“, док „територијално-административни принцип занемарује јединство и заједништво или их схвата на неки посебан, рекао бих, федералистичко-сепаратистички начин, који је дошао до изражаја у Енциклопедији Југославије“,²³ прецизиравши да се ради о другом издању.²⁴

---

²² Е. Иле, „Сарадња је услов прогресивног развоја“, *Књижевне новине*, бр. 639, 7. јануар 1982.

²³ В. Милинчевић, „Култура подразумева духовну отвореност“, *Књижевне новине*, бр. 639. 7. јануар 1982.

²⁴ На иницијативу Мирослава Крлеже, Југословенски лексикографски завод започео је 1975. године рад на другом издању *Енциклопедије Југославије*. Састављена је редакција „из свих република и покрајина“, уз политичку подршку савезног и републичких врхова. Постојала је централна редакција, на челу са Велимиром Висковићем и посебне тематске редакције, приликом чега су постојале и посебне редакције за републике и покрајине. Утврђено је да ће се *Југославика* штампати у шест паралелних издања на језицима и писмима народа и народности Југославије: хрватско-српском (латиница), српско-хрватском (ћирилица), словеначком, македонском, албанском и мађарском. Материјална средства решена су закључивањем „друштвеног уговора“ скупштине СФРЈ, републичких и покрајинских скупштина и Југословенског лексикографског завода, који је потписан 1980. године. Израду су карактерисали константни проблеми, од којих су неки и добијали простор у јавности, приликом чега су се мешали и политички врхови. У једном тренутку, због проблема који су настали, инсистирало се на томе да се са радом, изузев званичне конференције, не излази у јавност. Прва књига издата је 1980; друга 1982. (К. Николић, „Југославија – Прошлост и садашњост 1981–1989“, *Историја 20. века*, 3 (2003), 177–180.)

На састанцима током априла месеца ове године, уредништво Књижевних новина разматрало је неколико актуелних тема о којима би вредело представити мишљења великог броја културних радника и уметника из целе Југославије. Тако смо дошли до закључка да има много разлога за покретање анкете о теми „Културни смисао југословенства данас“. „Зашто југословенство, а не рецимо заједништво“, зато што „југословенство упућује на историјски и идејни контекст дубљег значаја од термина који има актуелну политичку и комуникативну важност. Могућно је да ће „заједништво“ убудуће заменити „југословенство“, али, засад, термин којим се сугерише скуп интереса још увек има неупоредиво уже значење од термина који асоцира на одређену културну, па и политичку историју“. Желели бисмо да у наредним бројевима (све док нам пристижу прилози) представимо панораму мишљења из пера људи који воде културну, научну и образовну политику у свим значајним институцијама. Обратили смо се уредницима културних рубрика у дневним и недељним листовима, на радију и телевизији, као и уредницима књижевних листова, часописа и издавачких кућа. Упутили смо позив главним уредницима републичких и покрајинских редакција Енциклопедије Југославије и уредницима у Југославенском лексикографском заводу. Истовремено, изражавамо жељу да се наши позиви не схвате као прозивка, јер полазимо од претпоставке да људи који раде у свим областима културе, науке и образовања имају шта да кажу о овој теми и да желе да говоре о њој. Очекујемо од њих да прекораче ону границу испод које наша тема може да буде схваћена само као израз одређеног актуелног опортунитета. Објављиваћемо и писма читалаца за која будемо сматрали да се на одговарајући начин уклапају у нашу анкету. Отварамо трибину с уверењем да ћемо бар делимично стићи до циља: заједничког разјашњења појма којим остатак света означава наш геополитички, културни и животни простор.²⁵

Још маја 1982. године објављен је део чланка „О јединству југословенске културе“ Радомира Лукића, професора Правног факултета у Београду, који је сматрао да „нас јединство југословенске културе занима првенствено с гледишта њене многонационалности... Али једно социјалистичко друштво питање јединства његове културе мора бар исто толико занимати и с гледишта, да тако кажемо, њеног вертикалног јединства“. Такође је сматрао да: „Тежећи, према томе, за већим јединством самосвојне југословенске културе, не смемо никако прећи извесну меру у тој тежњи. И то у оба правца – у правцу одржавања самосвојних елемената

---

²⁵ Редакција Књижевних новина, „Културни смисао југословенства данас“, Књижевне новине бр. 649, 10. јун 1982.

постојећих, посебних, пре свега националних (али и ужих) култура у оквиру Југославије, као и у правцу усвајања и развијања елемената ширих култура од југословенске“.²⁶

Први објављени чланак поводом наведене анкете био је упућен од Хусеина Тахмишчића, секретара председништва Удружења књижевника Босне и Херцеговине. За њега тада „југословенство није ни културно или национално питање“, већ „људско, егзистенцијално и класно“ и „надилази пуки културолошки приступ“, али, свакако, „не противуречи вриједностима националних култура“ и представља одређени вид „борбе за нову цивилизацију“.²⁷ Душан Величковић, културни уредник *НИН*-а, - истакао је да „културни смисао југословенства који се показује као рухо одређене идеолошке и политичке намере, као један од начина њеног функционисања и изражавања њених локалних потреба“, и такво „манифестовање *pro et contra* југословенства са културом има мало везе“, док ‘*culturae animi* југословенства’ „има одлике брижног старања о појединачном националном наслеђу, уз непрекидну, толерантну, радозналу и обogaћујућу међусобну комуникацију“, као и да је то ту реч о југословенству као „појму којим се исказује отпор према ускогрудости и инхибицијама националне културе“. Такође је истакао да је „југословенска културна комуникација услов без којег српска, хрватска, словеначка или нека друга наша национална култура не може савладати провинцијалност сопствених, ма колико вредних културних темеља“, док је сматрао и како „југословенски часописи и новине обично обрађују сопствену малу парцелу и повремено баце поглед преко тарабе да би констатовали да се код комшије ништа не догађа, осим ако се, можда, нешто не прославља или жучно расправља“.²⁸ Иван Ивањи, секретар Председништва Савеза књижевника Југославије, такође се изјаснио како му је „стало до Југославије“, истакавши уз то: „Не разумем људе који стално виде проблем у југославенству. Знам да нема културе без традиционалних, дакле и националних корена. Али бојим се ланчане реакције од националног до националистичког“ и упитавши: „Зашто се неки наши савременици прибојавају

---

²⁶ Р. Лукић, „О јединству југословенске културе“, *Књижевне новине*, бр. 647, 13. мај 1982.

²⁷ Х. Тахмишчић, „Искушење једне генерације“, *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун 1982.

²⁸ Д. Величковић, „*Culturae animi jugoslovenstva*“, *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун 1982.

заједништва у Југославији. Да ли искрено мисле да овде неко некоме представља опасност?”²⁹

Горан Бабић, главни и одговорни уредник загребачког *Ока*, у свом одговору се осврнуо и на декларисане Југословене, приликом чега је истакао: „Живот, међутим, као мјесечина ‘подигне плиму декларисаних Југословена’, а наше су лађе бива привезане па би им таква ‘плима’ могла нашкодити. Што да учинимо одједном мокри, сквашени, навикавани на сухоћу нашега ‘хрватства’ и ‘српства’. И каква је перспектива, на што ће личити будућност?”. Закључио је „како нема одговора који би нас враћали у прошлост, нема дакле, идеалне прошлости. Нема ничег угодног иза нас, ма колико нам с друге (емотивне) стране све то било драго“, „сада живимо у Југославији, међу својима. И тако нека буде, друкчије никако“. Он је једини имао и нешто негативно усмерење према томе што су *Књижевне новине* у ово време покренуле овакво питање, „истакавши како је покретање ове анкете ‘више него апсурдан посао’“ и како је за њега „у свему томе битно, који интерес покреће лавину оваквих питања у последње време“.³⁰ Рајко Церовић, главни и одговорни уредник културног програма телевизије *Титоград*, сматрао је да је „југословенска култура после Другог свијетског рата и социјалистичке револуције настајала као скуп паралелних, несумњиво националних култура, али са чврстим југословенским контекстом и бојом“ и да она „ниједног тренутка није била лишена духовног склопа социјалистичког и самоуправног југословенства, које се кретало од освојеног права на национални израз и национални културни развој до јединствене идеолошке основе и знатно дубљих психолошко-менталитетских сродности које су произилазиле из заједничке судбине и револуцијом освојеног степена заједништва“. Сматрао је, такође, да „није проблем у нашој културној и стваралачкој реалности, већ у хистеричној опсесивној тежњи извесних културних радника, добро укоричених код својих република и покрајина, да дијеле тамо где се не може дијелити, да цијепају длаку на четворо и доводе до апсурда чак и оно што се сматра државноправним и револуцијом освојеним степеном заједништва, као јединственим духовним наслеђем свих наших народа.“³¹ Мирко Марјановић, главни и одговорни уредник сарајевског часописа *Живот*, истакао је да је „југославенство

---

²⁹ И. Ивањи, „Швајцарска је лепа, али мени је стало до Југославије“, *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун 1982.

³⁰ Г. Бабић, „Живот на двије шлајфне“, *Књижевне новине*, бр. 650, 24. јун 1982.

³¹ Р. Церовић, „Број, а не суштина“, *Књижевне новине*, бр. 650, 24. јун 1982.

наше историјско одређење. У њему су многи наши задаци, од чијих извршења умногоме овиси и наше заједништво“ и „треба да је наша стална задаћа у афирмацији вриједних остварења у свим областима живота свих наших народа и народности. У нашим приликама оно је у исто вријеме брана разним националним ускогрудостима и затварањима“, а „појаве проглашавања полувриједности за истинску вриједност у корист једне нације не развијају југословенство“. На самопостављено питање: „Колико смо данас, у том смислу, доиста Југославени?“, одговорио је: „Недовољно. Као да у појединим фазама олако заборављамо да смо у заједничком наступу далеко јачи, примеренији темељним принципима саме наше социјалистичке револуције“, док је на питање: „Што нам је чинити“, одговорио како „наша судбинска повезаност и упућеност једних на друге у југословенској заједници морају имати изграђенију свијест о томе. Она је још недовољно развијена, а ваљало би је снажити договарањем, конкретним акцијама, садржајима нашег живог живота“.³²

Васо Милинчевић, професор Филолошког факултета у Београду, истакао је у тексту како је „данас за нашу вишенационалну заједницу као трајно одређење посебно актуелно питање *слободног развоја сваке националне културе...* [то је] основни предуслов и за међунационално повезивање и прожимање, и успостављање континуитета мостова, не путем наметања и ‘усређивања’ других, него због стваралачких афинитета и потреба. А ти интеграциони процеси на духовном плану подразумевају се у два вида: с једне стране, реч је о прожимању и интегративном стремљењу култура југословенских народа и народности, а с друге стране о прожимању и својеврсном дијалектичком интегрисању југословенске културе са светском... да не буде забуне, не мислим ни на какво унитарно интегрисање, које би водило губљењу властитог идентитета и особености поједине националне културе, него на стваралачко прожимање и повезивање“. Додао је и да „предуслов за веће заједништво и већу сарадњу јесте боље упознавање“.³³

Стево Остојић, уредник *Политике* из Загреба, истакао је како „културни смисао југословенства данас извире из наше друштвене стварности... [да] одговоре ваља потражити у том, свакако ширем домену – подразумевајући, разуме се,

---

³² М. Марјановић, „Колико смо доиста Југославени“, *Књижевне новине*, бр. 650, 24. јун 1982.

³³ В. Милинчевић, „Мора ли свака генерација почети из почетка“, *Књижевне новине*, бр. 651, 8. јул 1982.

уставна и партијско-административна начела о истинској равноправности наших народа и народности, о братству и јединству, југословенском заједништву и социјалистичком патриотизму“, док „пун смисао истога још увек није попутно остварен“. Сматрао је и да се „на томе мора оживотворити пракса узајамног ‘обавештавања’ и зближавања ван институција, а како је то тренутно ‘врло неуједначен и нередовит’ посао“, позвавши на одговорност институције и јавне раднике.³⁴

Миодраг Кујунџић, уредник *Дневника* из Новог Сада, инсистирао је на томе да је присутно „искључивање свести о космополитизму националних култура“, али да „Истина, све се то тако не каже... [већ] мисао се увија у шарени станиол, или, чешће још, политикантски речник. Њиме је лако изразити и самосажаливу плачљивост тобож угрожених индивидуалности које нападају – и ту се туче тешком артиљеријом политичког речника – тобож унитаристички агресори...“, а такође је истакао како се „опаке мисли преносе и у школске програме“ и да је „успешно створен систем шест републичких и двеју покрајинских реформисаних, усмерених и каквих све не школа, међу којима су баријере подигнуте. Каквих све главобоља имају ђаци због осам неусаглашених система школовања сазнајемо поново сваке јесени... а ниједног од осам републичких-покрајинских министара просвете и културе, нити деветог, савезног, због ђачких и родитељских главобоља глава није заболела.“³⁵

Ферид Мухић, професор Правног факултета у Скопљу, истакао је да „митологија национализма довела је код нас до познатих економских и политичких тешкоћа: напетост процеса дезинтеграције, феудални менталитет у републичким врховима, економску аутархију уз директан пауперизам и деградацију постојећих снага, националне конфликте, националистичке ексцесе, потпуно беспуће у вербалистичким дуелима око егатализма, централизма, унитаризма, федерализма и конфедерализма са директном последицом губљења јасне представе о сопственом идентитету. Међутим, ништа мање није се одразило порицање југословенства и на културну стварност, односно на њену културну систематизацију“. Према његовом тексту је „равноправно признавање југословенства данас, чак и стриктно научним и уметничким релацијама, неопходно оруђе перспективног рада и развоја културне

---

³⁴ С. Остојић, „Предлажем ‘Књижевним новинама’...“, *Књижевне новине*, бр. 651, 8. јул 1982.

³⁵ М. Кујунџић, „Опаке деобе“, *Књижевне новине*, бр. 651, 8. јул 1982.

ситуације код нас“, док „тешкоће око таксономије наше литературе јасно показују неоснованост одбацивања категорије југословенства, и то не само историјски, ретроактивно, него и пројектовано у будућност: у оквирима директног уметничког стваралаштва, избацивање југословенства значило би елиминацију реалног психолошког и емотивног простора из свести великог броја људи који живе у Југославији и изван ње“.³⁶

Слободан Павићевић, уредник крагујевачког часописа *Кораџи*, истакао је да „сама победа југословенске социјалистичке револуције претпоставља и своје културно обележје. Појам југословенске културе је, дакле, револуционарна тековина, па се стога, на наизглед парадоксалном примеру који нам стиже споља, једноставно може показати да ми, у ствари, тражимо калауз на већ отворена врата“. Он је истакао да „слободан и равноправни развој наших култура, дакако, чини основни смисао југословенске културе, која подразумева превазилажење наших ‘малих националних егоизама... смисао нашег живота, па и опстанка [је] у заједништву, јединство и заједништво су нам једини избор.“ Такође је додао да, „као што носе одговорност за сопствени културни развој, све републике и покрајине одговорне су за развијање међурејубличке сарадње и размене, за стварање сталних, организованих институционалних оквира у којима ће се на основу договора остваривати заједничке иницијативе... тек када сваки значајан домет било ког нашег народа постане део појединачне свести, независно од националног опредељења (и део колективне свести), ми више нећемо имати озбиљних повода да се бринемо за југословенство у култури“.³⁷

Богдан Мрвош, уредник културне рубрике *Борбе*, сматрао је како се „југословенство родило из једне неминовности која није тек емотивне природе“, већ свести „да нема опстанка без ослањања једних на друге, да би се тек тако разградило све оно на шта упућује заједничка судбина и живот на истом простору“. Као и претходни аутори чланака, такође је истакао понешто о раду административне власти, истакавши да „у пословима културе и стваралаштва понајмање што нам треба јесу политичке нагодбе и примитивно схваћен реципроцитет.“³⁸ Душко Роксандић, председник Председништва Савеза књижевника Југославије, је истакао

---

³⁶ Ф. Мухић, „Митологија национализма“, *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

³⁷ С. Павићевић, „Калауз за отворена врата“, *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

³⁸ Б. Мрвош, „Паметно и отвореног срца“, *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

како „сви знамо како се у последње време јављају израженија локалистичка затварања у властите националне и регионалне просторе, не само у сферама производног односа, него се то осећа и у области духовних и културних активности“, и како су се писци на тему „Књижевност у Југославији и заједништво“ сагласили како су везе у Југославији слабе и недовољне“, а истакао је како се залаже за општејугословенски минимум у програму образовања, поред „властитих националних садржаја у програму“.³⁹

Предраг Матвејевић, професор Универзитета у Загребу, у оквиру анкете, а и поводом своје књиге *Југославенство данас*, упутио је нешто прецизнији и, свакако, најопширнији садржај о југословенству. Ту је између осталог истакао да: „Југославенство као идеологија (нпр. у првим десетљећима нашег стољећа, налик осталим националним и националистичким идеологијама) и југославенство као народно заједништво разликују се – могу се разликовати – једно од другог. Ту није пресудна само етничка сродност, него потреба народа који су се окупили и здружили да осигурају властито постојање и друштвени поредак, превладавају терете повијести, и трауме свијести. Данас је заостало оно југославенство којем је била једина и основна одредница славенство или пак његов романтични мит“, док данас постоје разни облици југословенства попут: „југославенства које настоји сачувати, упркос свим вањским и унутрашњим искушењима, југославенску заједницу и достојанство живота у њој, индивидуалног, националног и социјалног; југославенство које није само проширена и неизмењена припадност националности од које потјечемо (српства, хрватства, муслиманства итд.); југославенство којем је стран не само савезни или државни централизам него и онај републичко-покрајински или пак национални; југославенство које се супротставља југословенском национализму на исти начин као и осталим партикуларним национализмима; југославенство које одбија патетични говор у име нације, одбацује националне митове поштујући права националности; југославенство (овдје је ријеч о етичкој, а можда и естетичкој категорији) без оног дволичног израза који се мијења овисно о томе јесмо ли окружени својим или другим: југославенство као посебан интернационалистички став, који у нашим приликама не тражи за себе ни превласт ни првенство; југославенство међу нама који воде поријекло од различитих (југославенских) народа и који то своје поријекло не могу у свету тргати ни дијелити;

---

³⁹ Д. Роксандић, „О духовном јединству и културном заједништву“, *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

не заборављам напокон, ни југославенство као својеврстан мањински статус, па ни југославенски избор као страст духова који воле бити у мањини.“⁴⁰

Едуард Иле говорио је и овом приликом исте године о југословенству. Он је напоменуо да, према некима, „бити данас Југословен не значи само бити национално неопредељен већ и горе од тога. Видели смо то из недавних стручних тумачења професора из Загреба... [треба градити] истинско југословенство“. Он се осврнуо и на међуратно југословенство, окарактерисавши га као време „кад је стање у култури између осталог карактерисало издавање заједничких часописа у којима су без устезања сарађивала најнапреднија уметничка и културна имена тога времена... [да је] јасно да се југословенство у култури не може тражити негирањем култура народа и народности“. Према његовом мишљењу се „културни смисао југословенства тешко налази [због ограда] плотовима република и покрајина“, док је апсолутно био против било каквог „брисања придева југословенски“.⁴¹

Рајко Ђурић, уредник културне рубрике *Политике*, сматрао је у свом чланку да су се „на заједништво устремиле многе силе, које, наравно, нису пале с неба, него су се испиле из утробе овог друштва, са чијих говорница, чак оних најзначајнијих, можемо чути захтев *‘Бити свој на своме’*. Ко је био гласноговорник ове идеје и какве су се трагичне последице из ње изродиле довољно је познато, али поједини моћници, уздајући се, изгледа, у кратко памћење, упорно желе да се буде „свој на своме... [а да су] старе идеје, које су касније попримиле аветињски облик, видљиве у неким расправама о националном и социјалном питању.“ Он је сматрао да је то „логичан израз и законита последица националне економије, која се – имали смо прилике чути – настоји и теоретски засновати“, што је условљено политичким мерама и средствима као и школски систем, док „заједништво почиње да служи за идеолошко вежбање, више се симулира него што се жели, или чак постаје маска коју желе да навуку и националисти“.⁴² Исмет Реброња, књижевник из Новог Пазара, истакао је да „немамо ни заједницу културе Југославије. Можда тако нешто има у савезним органима, али је недоступно“. Аутор је такође истакао жељу да би

---

⁴⁰ П. Матвејевић, „Говор о југославенству“, *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар 1982.

⁴¹ Е. Иле, „Брисање придева југословенски“, *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар 1982.

⁴² Р. Ђурић, „Без слободе нема заједништва“, *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар 1982.

требало да постоји југословенски часопис чији би издавач могао бити Савез писаца Југославије, али, „по свој прилици, пре ће у мом селу Сунце станути, заувек“.⁴³

„У одговорима на анкету коју смо у нашем листу почели да објављујемо у 649 броју (10. јун 1982) добили смо два одговора који се односе на њу саму. У „КН“ бр 650, од 24. јуна, Горан Бабић у прилогу ‘Живот на две шлајфне’ пише да је прављење одговора на наше анкетно питање ‘више него апсурдан посао’. Бабић нас опомиње да ‘куцамо на отворена врата’, односно да постављамо питање на које је одговор до данас већ више пута дат. Примедбе из пера Предрага Матвејевића односе се на досадашњи ток анкете: ‘Анкета ‘Књижевних новина’ није добила, досад барем, довољно одговора, а већи дио оних који су дати изгледају ми прилично конвенционални и познати. То је само по себи карактеристично: и за стање југославенства данас и – још више – за говор о југославенству.’ Бабић, дакле, оспорава (он, чак, сматра важнијим да се испита ‘који интерес покреће лавину оваквих питања у последње вријеме у нашој земљи’), а Матвејевић критикује реализацију нашег анкетног „пројекта“. Могућно је да бисмо, у улози учесника анкете, Бабићеве тезе схватили као полемички изазов, али оправданост Матвејевићеве критике не можемо да оспоравамо. Самокритички говорити о неуспеху властитог предузећа није увек упутно и једноставно, али у сумирању резултата анкете, у оцењивању њеног исхода, морамо признати да ће то пре бити говор о њеним празним местима него о њеним домашајима. Пре свега, у целини гледано, наша анкета није дала резултат који смо очекивали. Одговорило нам је 16 (шеснаест) позваних, док смо ми упутили преко стотину позива. Из Словеније и са Косова није одговорио ниједан позван, а из Македоније је стигао један прилог“

...

„Карактеристично за све одговоре да су почињали критиком постојећег стања међунационалних односа и међурепубличких односа у култури. Сматрамо да је тако отворена могућност за критику својеврсног провинцијализма који је захватио готово све облике нашег културног живота и почео да одређује извесне културне вредности. То нас охрабрује да наставимо да се бавимо овом проблематиком са различитих аспеката и разним поводима. Својеврстан прилог нашој анкети представља и разговор са историчарем Андрејем Митровићем.“⁴⁴ Андреј Митровић, професор на

⁴³ И. Реброња, „Мапа и пријатељи“, Књижевне новине, бр. 654, 16. септембар 1982.

⁴⁴ Редакција Књижевних новина, „Уз завршетак анкете ‘Културни смисао југославенства данас’“, Књижевне новине, бр. 655. 30. септембар, 1982. године.

Филозофском факултету у Београду, са одељења за историју, уз уопштен преглед развоја југословенске идеје и југословенства, истакао је у свом чланку за *Књижевне новине* како мисли да Југославији и „заједништву припада будућност“, али како је потребно „више међусобних веза које омогућавају заједнички рад на унапређивању и сазнања и образовања.“⁴⁵

Библиографија:

- J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između hrvatskog i srpskog nacionalizma*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin 2004.
- D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999-
- D. Bogetić, „Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945–1989“, *Istorija 20. veka* 1-2 (1999), 41–76.
- D. Grupković, *Statistički godišnjak Jugoslavije (1985)*, Saveznyi zavod za statistiku, Beograd 1985.
- Љ. Димић, *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад 2001.
- S. Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, Filip Višnjić, Beograd, 1989.
- D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije (1974-1990)*, Prometej, Zagreb 2003.
- E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Kultura, Beograd 1958.
- К. Николић, „Југославика – Прошлост и садашњост 1981–1989“, *Историја 20. века* 2 (2003), 179–202.
- К. Nikolić, „Mit o komunističkom jugoslovenstvu“, *Istorija 20. veka* 1 (2011), 9–26.
- L. Perović, *Dominantna i neželjena elita: beleške o političkoj i intelektualnoj eliti u Srbiji: (XX-XXI vek)*, Dan graf, Beograd 2015.
- J. Pleterski, D. Kecić, M. Vasić, P. Damjanović, F. Trgo, P. Morača, B. Petranović, D. Bilandžić, S. Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985.
- С. Селинић, „Национално питање у попису становништва Југославије 1971“, *Токови историје*, Београд 1 (2016), 33–62.
- С. Селинић, *Србија и језички спор у Југославији 1967*, Институт за новију историју Србије, Београд 2017.
- М. Совиљ, „Југословенска штампа о смрти и сахрани Јосипа Броза Тита“, *Токови историје*, 1 (2010), 139–155.
- Љ. Тадић, „Балканизација партизанског југословенства“, у: *Крiza и великосрпски хегемонизам*, Завод за уџбенике: Службени гласник Београд, 2008.
- Д. Ћосић, *Пишчеви записи (1969-1980)*, приредила Ана Ћосић-Вукић, Филип Вишњић, Београд 2001.

---

⁴⁵ А. Митровић, „Идеја југословенства – јуче и данас“, *Књижевне новине*, бр. 655, 30. септембар 1982. године.

Aleksandar Puškaš, MA

Faculty of Philosophy

University of Belgrade

THE ASSOCIATES OF THE "KNJIŽEVNE NOVINE" ON YUGOSLAVISM
IN 1982. A CONTRIBUTION TO RESEARCH

This paper is a contribution to the study of complex ideology of „Yugoslavity“ in socialist Yugoslavia, particularly in its last decade of existence. We will put forward some of the key points of the state leadership about the ruling ideology, mainly through the prism of national and cultural aspects as the two most important parts. The central part of the paper are the articles of intellectuals who were regularly given space for their texts in the *Književne novine*, one of the most important journals of the creative intelligence in Yugoslavia. In this case, the response of intellectuals was the result of a survey sent by the editorial board under the title: "The cultural meaning of the Yugoslavity today."

Key words: Yugoslavia, community, socialism, nation, culture.